

David Bohm, bliski suradnik Alberta Einsteina i istaknuti fizičar poznat je po svojim radovima na temeljima kvantne teorije i teoriji relativnosti te na istraživanju utjecaja navedenih teorija na druga znanstvena područja. Intenzivni dijalog s njegovim velikim prijateljem, Jidhu Krishnamurtijem, velikim duhovnim učiteljem iz Indije doveo ga je do iznimnih spoznaja o značenju i prirodi misli, razumijevanja, postojanja, smrti, istine, stvarnosti i inteligencije.

Autor je mnogih značajnih djela od kojih su najpoznatija *Quantum Theory, Wholeness and the Implicate Order, Science, Order and Creativity, On dialogue.*

Dijalog - 1. dio

Q21 Vam prenosi iznimno značajni tekst Davida Bohma napisan u koautorstvu s Donaldom Factorom i Peterom Garetom.

Dijalog - Prijedlog

Dijalog je sredstvo za proučavanje samih korijena mnogobrojnih kriza s kojima se čovječanstvo danas suočava. Dijalog omogućava istraživanje i razumijevanje procesa koji fragmentiraju i ometaju istinsku komunikaciju između pojedinaca, država ili pak različitih dijelova iste organizacije. U današnjoj modernoj kulturi interakcija između ljudi ostvaruje se na mnogo načina: plesom, pjesmom, glumom... i sve to uz minimalni napor. Suprotno tome, kad pozornost usmjerimo na razgovor o dubokim i značajnim problemima, gotovo uvijek nailazimo na razilaženje i neslogu, a mnogo puta i na nasilje. Stav autora ovog teksta je da opisane okolnosti ukazuju na dubok i prevladavajući nedostatak u procesu ljudskog razmišljanja.

Uz pomoć dijaloga grupa ljudi može istraživati pojedinačne i zajedničke pretpostavke, ideje, uvjerenja i osjećaje koji suptilno kontroliraju njihove interakcije. Dijalog nudi mogućnost sudjelovanja u procesu koji razotkriva uspjehe i neuspjehe komunikacije. Nadalje, dijalog može razotkriti zbunjujuće obrasce nesklada koji grupu navode na izbjegavanje pojedinih ključnih pitanja, ili suprotno, čvrsto inzistiranje na obrani pojedinog stajališta.

Dijalog predstavlja kolektivno promatranje procesa putem kojeg skrivene vrijednosti, namjere ili nezamijećene kulturalne različitosti kontroliraju ponašanje bez prisutnosti svjesnosti o istom. Stoga dijalog možemo promatrati kao arenu za kolektivno učenje koja može unaprijediti zajedništvo, povezanost i kreativnost.

Zbog istraživačke prirode dijaloga, njegovo značenje i metode su u stalnom nastajanju. Kruta pravila se ne mogu primijeniti na vođenje dijaloga, u prvom redu zato što je u suštini dijaloga učenje - ne u smislu konzumiranja informacija ili doktrina priopćenih od strane nekog autoriteta, niti u smislu preispitivanja ili kritiziranja određenih teorija ili programa, već kao dio izvirećeg procesa kreativnog sudjelovanja među kolegama.

Smatramo da je važno pojasniti značenje i pozadinu procesa.

Zalaganje autora ovog teksta upravo za ovakvu formu dijaloga nastalo je kroz seriju razgovora započetu 1983. godine na kojima smo ispitivali tezu Davida Bohma koja tvrdi da je glavni uzrok neprestanih kriza čovječanstva nesklad u procesu ljudskog razmišljanja. U godinama koje su slijedile pokrenuli smo veliki broj razgovora i seminara u različitim zemljama i među različitim grupama ljudi koji su polagano poprimili oblik dijaloga.

Istraživanje nam je kristalno jasno ukazalo da dijalog predstavlja moćno sredstvo za razumijevanje funkcioniranja misli. Postali smo svjesni činjenice da živimo u svijetu koji je gotovo u cijelosti stvoren kroz ljudsko djelovanje, dakle, kroz ljudske misli i razmišljanje. Soba u kojoj sjedimo, jezik kojim govorimo, nacionalne granice, sustavi vrijednosti, čak i ono što držimo direktnom percepcijom vlastite realnosti u svojoj je suštini uvijek manifestacija razmišljanja i stvaranja misli ljudskih bića. Shvatili smo da nije moguće pronaći trajna rješenja za široki spektar problema današnjice bez iskrenog i dubokog istraživanja ovih fenomena.

Riječ "misao" ne koristimo samo u kontekstu produkta našeg svjesnog intelekta već joj pridodajemo osjećaje, namjere i želje. Riječ "misao" također sadrži suptilnu, uvjetovanu manifestaciju učenja koja nam omogućava da pridodamo značenje nizu odvojenih scena filma ili pak da protumačimo apstraktne simbole na cestovnim znakovima posredstvom skrivenih, neverbalnih procesa koji se koriste u stjecanju osnovnih mehaničkih vještina poput vožnje bicikla. "Misao" je u svojoj suštini i u kontekstu kojeg koristimo u ovom tekstu aktivni odgovor memorije u svakoj fazi ljudskog života. Cjelokupno znanje čovjeka je stvoreno, iskazano, preneseno, transformirano i primijenjeno u mislima.

Kako bi dalje pojasnili ovaj pristup, tvrdimo da je moguće, čak i uz neznatno povećanje pozornosti, uvidjeti da se ono što nazivamo racionalno razmišljanje uglavnom sastoji od odgovora uvjetovanih i usmjerenih prethodnom misli. Ako pažljivo promotrimo "realnost" vidimo da se ona sastoji od zbirke koncepcija, sjećanja i refleksija obojenih našim osobnim potrebama, strahovima i željama, ograničenim i izobličnim kroz ograničenja jezika, navike, spolove i kulturu. Iznimno je teško odstraniti navedene komponente ili postati siguran da li je naša percepcija ili ono što o njoj mislimo - ispravna.

Situacija postaje još složenija ako znamo da misao vješto skriva ovaj problem od naše neposredne svjesnosti i uspijeva stvoriti osjećaj koji nas navodi da mislimo kako je naš način tumačenja realnosti jedini razumni način na koji se realnost može objasniti. Zato je neobično važno razviti sredstva i metode za usporavanje i promatranje misaonog procesa u tijeku.

Čovjekovo fizičko tijelo raspolaže traženim sposobnostima ali ne i misao. Podignemo li ruku znamo da to svjesno činimo, da ruku ne podiže neka druga osoba nego mi sami. To se naziva *propriocepcija*. Svjesni smo nekih tjelesnih aktivnosti u trenutku kada se one događaju no takva nam sposobnost nedostaje u domeni misli. Npr., obično ne zamjećujemo da na odnos prema drugoj osobi značajno utječu naše vlastite misli i osjećaji o nekoj trećoj osobi koja se slično ponaša ili slično izgleda kao druga osoba. Umjesto toga, unaprijed pretpostavljamo da odnos prema drugoj osobi direktno izvire iz njezinog trenutnog ponašanja. Problem se sastoji u tome što nam je pozornost potrebna za uočavanje tog nesklada rijetko kada dostižna.

Zašto nam je dijalog potreban?

Dijalog se odnosi na stvaranje prostora unutar kojeg se takva pozornost može ostvariti. Dijalog razmatra proces razvijanja misli i značenja koji omogućavaju neku vrstu kolektivne *propriocepcije* ili trenutnog odražavanja sadržaja misli i manje očitih dinamičkih struktura koje tim mislima upravljaju. Takvo iskustvo proces dijaloga osigurava kako na pojedinačnoj tako i na kolektivnoj razini. Svaki slušatelj u poziciji je odgovoriti svakom govorniku i ostatku grupe te im na taj način prenijeti vlastite poglede na iznesene pretpostavke i implikacije tih pretpostavki, kao i na zaboravljene a značajne teme. Dijalog pruža priliku sudionicima preispitati predrasude i karakteristične obrasce u pozadini njihovih misli, stavova, uvjerenja i odabranih životnih uloga. Također omogućava razmjenu tako stečenih uvida.

Riječ "dijalog" izvedenica je iz riječi "dia" koja znači "kroz, putem, tijekom" i riječi "logos" koja znači "riječ" ili preciznije "značenje riječi". Prema tome, slika koja dobro opisuje proces asocira na 'rijeku značenja' koja teče među sudionicima i kroz sudionike. Broj sudionika dijaloga ničim nije ograničen... čak je moguće upustiti se i u dijalog sa samim sobom - no oblik dijaloga kojeg mi preporučamo odnosi se na grupu od dvadeset do četrdeset ljudi koji sjede i razgovaraju u krugu.

Spoznaju o važnosti takvog dijaloga pronalazimo u zapisima o načinu funkcioniranja skupina lovaca sakupljača približno istog broja članova koji su se sastajali radi razgovora i to bez prethodno dogovorenog dnevnog reda ili prethodno definirane svrhe sastanka. Usprkos tome, čini se da su takvi sastanci osiguravali i pojačavali neku vrstu kohezivne povezanosti ili zajedništva koja je omogućavala sudionicima da "znaju" što se od njih očekuje bez ikakvih posebnih instrukcija ili verbalne interakcije. Drugim riječima, ono što možemo nazvati "*koherentna kultura zajedničkog smisla*" izranjala je iz grupe. Ta koherencija je vjerojatno postojala u prošlosti unutar ljudske zajednice, prije negoli je tehnologija počela posredovati naše iskustvo živućeg svijeta.

Dr. Patrik de Mare, psihijatar iz Londona, izučavao je drevne metode i primjenjivao ih u modernim uvjetima. Organizirao je grupu slične veličine čiju je svrhu opisao kao socijalna terapija te zaključio da osnovne uzroke svih "bolesti" moderne civilizacije treba potražiti na društveno-kulturalnoj razini i da takve grupe mogu poslužiti kao mikrokulture iz kojih izviru slabosti kojima je izložena cjelokupna civilizacija. Mi smo proširili njegovo razmišljanje o dijalogu stavljanjem naglaska na temeljnu ulogu misli u stvaranju i održavanju takvog stanja.

Kao mikrosvijet unutar široke kulture, dijalog razmatra široki spektar mogućih odnosa koje je potrebno razotkriti. Iznosi na vidjelo utjecaj društva na pojedinca i pojedinca na društvo. Nadalje, može nam pokazati način na koji se stječe i gubi moć, te koliko su raširena nezamijećena pravila sustava koja stvaraju našu kulturu. No, dijalog se najviše od svega bavi razumijevanjem dinamike koja pojašnjava način na koji misao shvaća takve povezanosti.

Dijalog se ne zanima sa promišljenim nastojanjem koje cilja na izmjenu ili promjenu ponašanja. Također se ne bavi sa usmjeravanjem sudionika prema prethodno determiniranom cilju. Svaki takav pokušaj iskriviti će i zamagliti proces koji dijalog nastoji istražiti. Usprkos tome, promjene se događaju jer se promatrana misao ponaša drugačije od neopažene misli. Dijalog tako postaje prigoda za slobodnu igru misli i osjećaja unutar dubljeg ili općenitijeg smisla. Svaka tema se može uključiti a niti jedan sadržaj se ne bi trebao isključiti. Dijalog pod navedenim pretpostavkama rijetka je pojava u našoj modernoj kulturi.

Svrha i smisao

Ljudi se obično sastaju da bi se zabavljali ili pak izvršili neki određeni zadatak. U oba slučaja se radi o unaprijed utvrđenoj svrsi. Za razliku od takvog oblika sastajanja dijalog ne podržava bilo kakvu unaprijed određenu svrhu izvan interesa sudionika za pronalaženjem i razotkrivanjem dubokog kolektivnog smisla. Opisani proces u pojedinim slučajevima može biti zabavan, ponekad i prosvjetiteljski, dovesti do novih uvida i ukazati na postojeće probleme. Iznenađujuće je da u ranoj fazi razvoja dijalog obično uzrokuje frustracije.

Nemir i dosada veoma se lako mogu pojaviti unutar grupe ljudi koja nije vođena u nekom predodređenom smjeru i koja je pozvana da posveti svoje vrijeme i pozornost zadatku koji na prvi pogled nema jasnog cilja. Takvi osjećaji mogu uzrokovati želju pojedinih članova za razbijanjem grupe ili preuzimanjem kontrole nad grupom kako bi joj dali usmjerenje. No, ako grupa nastavi s provođenjem dijaloga svrha koja prethodno nije bila zamijećena sama će se otkriti. Snažne emocije izaći će na vidjelo zajedno sa mislima u pozadini. Vjerojatno je da će članovi grupe zauzeti čvrste pozicije i da će nastupiti polarizacija. Sve je to dio procesa koji podržava dijalog i održava ga u stalnom kreativnom širenju u nove domene.

U skupini od dvadeset do četrdeset ljudi, moguća su iskustva iznimne frustracije, bijesa, konflikta ili nekih drugih poteškoća. No, u takvoj grupi ljudi ona se relativno lako mogu kontrolirati. Štoviše, takva iskustva mogu se postaviti u fokus istraživanja kao posebni "meta-dijalog", s ciljem pojašnjavanja procesa primarnog dijaloga.

Razvojem senzibiliteta i doživljaja počinje nastajati percepcija zajedničkog smisla. U okvirima te nove percepcije ljudi počinju razumijevati da se u stvari ne suprotstavljaju jedni drugima. Povećano povjerenje među članovima grupe - kao i povjerenje u sam proces - vode ka slobodnom izražavanju misli i osjećaja koji obično ostaju sakriveni. Konsenzus se ne nameće a konflikt se ne izbjegava. Pojedinac ili podgrupa nikada ne dolaze u poziciju dominacije zato što se svaka pojedina tema, pa tako i problem dominacije ili podložnosti, uvijek prihvaćaju za razmatranje.

Sudionici ubrzo uviđaju da su uključeni u neprekidno promjenjivi i stalno razvijajući "prostor zajedničkog smisla". Stvara se zajednička svijest koja zatim omogućava dostizanje nove razine kreativnosti i uvida koje nije dostupno kroz tradicionalne interakcije. Tako se otkriva novi aspekt dijaloga kojeg Patrik de Mare naziva "koinonia", riječ koju bi mogli pojasniti kao "impersonalno članstvo" i koje se koristilo u opisivanje ranog oblika Atenske demokracije u kojoj su se svi slobodni muškarci sastajali kako bi donosili odluke vezane za upravljanje gradom.

Kako druženje u stvari predstavlja iskustvo, ono polagano postaje prioritet u odnosu na sadržaj konverzacije. To je veoma važan trenutak u procesu dijaloga, trenutak povećane koherentnosti kada grupa postaje sposobna nadići vlastite percipirane granice i ograničenja i ući u nova područja spoznaje. No, to je također i trenutak kada se grupa može opustiti, zadovoljna dostignutim uzvišenim iskustvom. U tom trenutku dijalog se često poistovjećuje s nekim oblicima psihoterapije.

Sudionici tada obično pokušavaju zadržati grupu na okupu radi očuvanja ugodnog osjećaja sigurnosti i pripadnosti koje prati to iskustvo. Sličan opisanom je osjećaj zajednice koji se često dostiže na grupnim terapijama ili radionicama *team buildinga* i koji se koristi kao dokaz uspješnosti korištene metodologije.

Onkraj takve točke u procesu nalazi se daleko značajnija i suptilnija sfera kreativnosti, inteligencije i razumijevanja koja se može dostići jedino ustrajnim inzistiranjem na procesu preispitivanja i shodno tome, riskiranjem da se iznova uđe u kaotični prostor neizvjesnosti.

Što nije dijalog?

Dijalog svakako nije diskusija. Riječ diskusija svoje korijene dijeli sa riječima "perkusija" i "konkusija" koje se odnose na rastavljanje nečega. Dijalog također nije debata koja kao forma konverzacije sadrži implicitnu tendenciju da:

- usmjerava prema nekom cilju,
- dovodi do sporazuma,
- nastoji riješiti neki problem,
- nastoji postići prevlast jednog mišljenja.

Dijalog također nije "caffe" koji se u prvom redu odnosi na sastajanje neformalnog karaktera s ciljem zabave i druženja, razmjene prijateljstva i raznih informacija. Iako se riječ "dijalog" često koristi u spomenutom kontekstu, njezino duboko, temeljno značenje implicira nezainteresiranost dijaloga navedenim aktivnostima.

Dijalog ne predstavlja novo ime za T-grupe, treninge senzibiliteta ili neke druge s tim povezane forme grupnog rada, iako im je površno gledano veoma sličan. Posljedice prakticiranja dijaloga mogu biti psihoterapeutske no sam proces se ne bavi uklanjanjem emocionalnih blokada sudionika niti se bavi podučavanjem, treningom ili analizom. Usprkos tome, dijalog je arena u kojoj se učenje i uklanjanje zapreka i blokada redovito događaju.

Dijalog nije tehnika za rješavanje problema iako se na dijaloškim sastancima pa i kasnije, kao rezultat unaprijedenog razumijevanja i druženja, problemi obično rješavaju. On je, kao što smo prethodno naglasili, u prvom redu sredstvo za istraživanje domene misli.

Dijalog nalikuje na neke vidove drugih formi grupnih aktivnosti a ponekad ih i uključuje u svoj proces. No, u svojoj suštini dijalog je novost u našoj kulturi. Vjerujemo da je aktivno prakticiranje dijaloga od vitalnog značaja za budućnost naše civilizacije.

Dijalog - 1. dio
David Bohm, Peter Garrett, Donald Factor
Copyright: David Bohm, Peter Garrett, Donald Factor

Prijevod i lektura: Sanjin Lukarić
Uredio: Marko Lučić